

ASUPRA ATLASULUI LINGVISTIC ISTROROMÂN[†]

de

Lucian MICLĂUȘ

Peninsula Istria este exponenta unui conglomerat de naționalități și grupuri etnice care interferează lingvistic și cultural, între acestea remarcându-se în mod deosebit, de mai bine de un mileniu și jumătate, elementul slav și cel romanic. Aceste două componente ale unui spațiu intercultural prin excelență, grefate pe gene autohtone, și-au disputat cu asiduitate arealul, granița dintre acestea modificându-se de foarte multe ori.

În acest spațiu, lingvistica romanică și slavistica au găsit de multe ori puncte comune în ceea ce privește obiectul de studiu, în apanajul cercetărilor acestora fiind cuprinse și enclavele lingvistice de mici dimensiuni. În această situație se află dialectul istroromân, într-o perioadă în care filologia slavă meridională marchează un moment de răscruce prin formarea unor noi școli naționale, ca urmare a schimbărilor politice profunde ce au avut loc în această zonă a Europei în ultimul deceniu al secolului al XX-lea.

Presiunile exercitate de idiomurile cu influență în zonă au fost preluate și de micul idiom românesc care s-a manifestat, încă de la stabilirea grupului de români sud-dunăreni pe aceste meleaguri, ca un barograf al tuturor schimbărilor istorice, politice, economice, sociale, culturale petrecute în regiune înregistrându-le, normal, în lexic. Mai puțin prestigioasă, istroromâna a manifestat o influență extrem de redusă printre limbile istriote, fiind în schimb deosebit de receptivă (în contextul actual geo-politic, la croată) mai ales de când numărul celor care o utilizează s-a redus drastic în ultimele decenii.

Pe măsură ce numărul vorbitorilor de istroromână se reduce într-un ritm terifiant, am putea spune, mica insulă lingvistică stârnește interesul, parcă mai viu ca oricând. Cercetători neobosiți ai romanității balcanice, români și străini, își concentrează, și chiar își unesc eforturile în salvarea, măcar în formă scrisă, a acestui idiom, printre aceștia numărându-se Richard Sârbu și Vasile Frățilă², dintre români, sau August Kovačec³ dintre

¹ Goran Filipi, *Istrorumunjsku lingvistički atlas. Atlasul Lingvistic Istroromân. Atlante Linguistico Istroromeno*, Pula, Znanstvena Udruga Mediteran, Societas Studiorum Mediteraneum, 2002.

² Richard Sârbu, Vasile Frățilă, *Dialectul istroromân*, Timișoara, Editura Amarcord, 1998.

cei croați, ilustrând în paginile lor microuniversul românesc din Peninsula Istria, surprinzând aspectele esențiale ale vieții și spiritualității localnicilor, dovezi incontestabile ale originii noastre comune.

Goran Filipi, profesor la Universitatea din Pola, Croația, a închinat o serie de studii ornitonimiei din arealul istriot, fără a omite nici una din limbile vorbite în zonă⁴. Pe lângă unele lucrări care își propun să apropie limbile română și croată⁵, acestuia îi datorăm *Atlasul lingvistic istroromân*⁶ publicat anul trecut, lucrare care oferă noi perspective de cercetare, fiind în esență, după afirmația lui Petru Neiescu, semnatarul prefeței în limba română, „cel mai complet material comparabil asupra dialectului istroromân”⁷, acesta fiind redactat în limbile croată, română și italiană. Tot în această parte a lucrării sunt amintiți o serie de cercetători care au avut contribuții majore în domeniul studierii idiomului istroromân: Iosif Popovici, Sextil Pușcariu, Leca Morariu, Traian Cantemir, Emil Petrovici, Gustav Weigand, Artur Byhan, Matteo Bartoli, Petar Skok, Richard Sârbu, Vasile Frătilă, August Kovačec, Goran Filipi și, evident, Petru Neiescu care ne anunță că se pregătește să publice un *Dicționar al dialectului istroromân*⁸.

Structura lucrării scoate la iveală încă o prefață, în croată, semnată de August Kovačec, și următoarele secțiuni trilingve: *Cuvânt înainte* (cu probleme legate de chestionar, transcriere, structura întrebărilor și a răspunsurilor, observații asupra informațiilor obținute, mulțumiri), *Hartă*,

³ Kovačec, August, *Istrorumunjsko-hrvatski rječnik (s gramatikom i textovima)*, Pula, Znanstvena Udruga Mediteran, 1998.

⁴ Goran Filipi, *Istarska ornitonimija škrjanci*, în „Annales. Anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin / Annali del Litorale capodistriano e delle regioni vicine”, nr. 2/’92, Koper, 1992, p. 6-13.

Goran Filipi, *Ornitonimia istriana: i nomini popolari della pavoncella (Vanellus, vanellus)*, în „Annales. Anali za istrske in mediteranske študije / Annali di studi istriani e mediterranee / Annals for Istran and Mediterranean Studies, nr. 22/2000, Koper, p. 284-285.

Goran Filipi, *Ornitonimia istriana: i nomi di tipo Mazorin per la specie anas Platyrhynchos – un relitto mediteraneo?*, în „Linguistica”, anul XXXIV, nr. 2, Ljubljana, 1994, p. 69-72.

Goran Filipi, *Ornitonimi u novom rječniku rovinjskoga idioma oca i sina Pellizzer*, în „Folia onomastica croatica”, Zagreb, Hrvatska Akademia Znanosti i Umjetnosti, 1995, nr. 4, p. 30-56.

Goran Filipi, *Ornitonimi u rukopisom rječniku Fra Josipa Jurina*, în „Čakavska rič”, anul XXVII (1999), br.1, siječanj-lipanj, Split, p. 5-28.

⁵ Goran Filipi, Florin Ionilă, *Rumunjsko-hrvatski razgovorni priručnik*, Zagreb, Dominović d.o.o., 2001.

⁶ Vezi nota 1.

Pentru această lucrare a lui Goran Filipi vom utiliza sigla *Atlas*.

⁷ Goran Filipi, *Atlas*, p. 12.

⁸ Id., *ibid.*, p. 11.

Abrevieri, Informatori, Câteva observații asupra istroromânei actuale, după care urmează chestionarul și răspunsurile consemnate.

Atlasul, pe care ni-l dăruiește cu generozitate autorul, printre puținii, dacă nu chiar singurul cercetător croat care întreprinde eforturi reale pentru salvarea istroromânei, constituie un nou punct de plecare în cercetarea acestui dialect supus astăzi unor presiuni tot mai mari, dar normale, din partea graiurilor croate cu care acesta intră în contact zi de zi datorită relațiilor sociale, economice și culturale care devin inevitabile într-o lume din ce în ce mai activă sub toate aspectele ei.

Bogatul material furnizat se referă la realități lingvistice istroromâne (din 11 localități), croate (din două localități) și românești (localitatea Rudna Glava din Serbia în care se vorbește un grai dacoromân) strânse cu ajutorul unui chestionar care are 1898 de poziții, pe care cercetătorul croat l-a clasificat onomasiologic în 23 de secțiuni⁹: fenomene atmosferice; configurația terenului; tradiții și instituții; corpul și simțurile; calitatea și cantitatea percepției; scurgerea timpului și calendarul; viața, căsnicia și familia; casa și averea; îmbrăcăminte și accesorii; hrană și băuturi; animale: mamifere, reptile și amfibieni, păsări, insecte; agricultură: lucrări și unelte, viticultură, creșterea animalelor, apicultură, cultivarea măslinelor, pomi fructiferi, plante cultivate; floră spontană: copaci și tufișuri, plante; ciuperci.

Un studiu mai atent al chestionarului ne conduce la ideea că cercetătorul croat, din dorința de a publica materialul și a-l pune la dispoziția tuturor celor interesați, a optat pentru un mod de structurare mai simplu și l-a redat aparent într-o ordine aleatorie. Putem observa că Goran Filipi pune în prim-plan fenomenele meteorologice, abordare care ține, în bună măsură, chiar dacă autorul a conștientizat sau nu, de una din dimensiunile existenței și ale spiritului uman: dorința de cunoaștere a unor noi arealuri, specifică tânărului care acumulează experiență și, nu în ultimul rând, contemplarea și uimirea permanentă în fața miracolelor prezentate de natură, care l-au preocupat pe om încă de la crearea sa.

În articolul de față nu ne-am propus efectuarea expresă a unei recenzii a *Atlasului*, care s-a bucurat de o primire foarte bună în rândul specialiștilor, dar având în vedere importanța acesteia am remarcat, la o parcurgere mai atentă, că în ceea ce privește consilierea pentru limba română, aceasta nu s-a ridicat la nivelul așteptat, dorind să tragem un semnal de alarmă în acest sens. Lucrarea prezintă numeroase erori de tehnoredactare, și nu numai, în ceea ce privește unii termeni ai căror corespondenți au fost redați în limba română literară (nu consecvent) și pe care îi înșirăm mai jos cu numărul de ordine al poziției ocupate în *Atlas*,

⁹ Id., *ibid.*, p. 61-780.

redând în paranteze drepte formele corecte sau inexistente, care ar fi trebuit să apară în textul original. Menționăm că pentru cuvintele redade în alfabet fonetic, am înlocuit doar semnul grafic folosit de Goran Filipi pentru fonemul român ă (!).

1 *zrâka soreluj* Raza [rază] de soare. **2** *Vedre se*. Vremea se însenineaza [înseninează]. **5** *plira lura* Luna plina [Lună plină]. **6** *mlâj, nova lura* Luna noua [Lună nouă]. **9** *micu v^uoz* Ursa mica [mică]. **10** *stela Danitsa* Luceafarul [Luceafărul]. **12** *Svernâčca* Steaua polara [polară]. **13** *stela de sere* Luceafar [Luceafăr]. **15** *stela če kadave* Stea cazatoare [căzătoare]. **17** *Zija se lukre. Lura ješe*. Se face ziua [ziua]. Rasare [răsare] luna. **18** *domareca, podne, de la podne, sera, nopte* Perioade (părți) de [ale] zilei. **19** *grumbe vreme* Astazi [astăzi] este o vreme urâtă. **22** *mâre măyla* Vreme cețtoasă [cețtoasă]. **26** *Live ka ši din kăbăl*. Plouă ca [cu] găleata. **125** *o kropilnica* Acheasmatar [agheasmatar]. **137** *ăn kărst* Batez [botez]. **140** *sveto ul'e* Malu [maslu]. **133** *bărsica* Saculeț [săculeț] pentru a aduna de pomană. **161** *Križu me dore*. Lumbagă [lumbago]. **236** *o supăzuha* Axilă, subțioară [subsuoară]. **254** *ăn boš* Testicol [testicul]. **246** *părdi - vb., jo părdes* Vânt, Bășimă [bășină]. **251** *ăn bok* Latură [latura] stângă sau dreaptă a corpului. **265** *ăn žerunklu* Gerunchi [genunchi]. **271** *o peta* Călcăi [călcăi]. **290** *Verit-a samo ăn fečor*. A venit numai un baiat [băiat]. **312** *narančast* Portocalui [portocaliu]. **349** *lut* Astrigent, aspru (ca un fruct [fruct] necopt). **379** *novo leto* Perioada dintre Craciun [Crăciun] și Babotează [Bobotează], *Sveta tri kral'a* Babotează [Bobotează]. **395** *Telova* Corpu [Corpul, Trupul] Domnului. **406** *o rodil'a* Lănză [lăuză]. **420** *ăn leyer* Coș penru [pentru] nou-născut [leagăn]. **482** *ăn rod* Familia mai largă [lărgită]. **496** *ăn rejăc* Infiat [înfiat], adoptat. **509** *o teta* Sora [soră] a mamei. **542** *o sutla* Nață [nașă]. **555** *kanăle* Îgheab (jgheab). **567** *o kučica* [lipsă corespondent în limba română literară a), căsuță n.n.]. **575** *o štânada* Oală, cazană [cazan]. **669** *raskuc* Descalț [descuț]. **672** *ăn firtuh* Sorț [șorț]. **680** *o kotula* Furon [frou]. **686** *o kărpa* Petec [petic]. **691** *ăn kăbăl* Cadă pentru spălatul [spălatul] rufelor. **697** *kopaň* a) Capaie [copaie]; b) Partea superioară a căpăii [copăii]. **719** *un noko* Un fel de gălușcă pentru supă [supă]. **751** *o žaba* Broatec [brotac]. **772** *o guska* Gâska [gâscă] sălbatică. **777** *o patka* Rățoi sălbatic [sălbatic]. **801** *ăn bekačîn* Becațina [becațină]. **802** *ăn yaleb* Pescăr [pescăruș]. **809** *o gugutka* Guguștine (guguștiuc). **813** *ăn čuk* Cucuveia [cucuvea]. **833** *o rătovica* Codobatără [codobatură] albă. **834** *o rătovica* Codobatură [codobatură]. **837** *un sarakoc* Sfrâncioc [sfrâncioc] roșu. **881** *o čorina* Cioacă [cioară]. Cioară gulerată, **884** *o vrăna* Cioră [cioară] vânătă. **900** *ăn čvărčăk* Greiere [greier]. **915** *muska de kă* Muscă [musca] calului. **923** *ăn čvărčăk* Greiere [greier] de câmp. **924** *ăn skakavăc* Lăcustă [lăcustă]. **936** *o dăška* Carmană [cormană]. **939** *kolicele de pluy* Căruță [căruța] plugului. **953** *kăpu de voz*

Partea din față și cea din spatele căruții [căruței]. **956** *kâpicele* Spițele asiei [osiei] carului. **975** *o kl'uka* Stegar subțire pentru acordul de strâns cu laoru [laorul]. **978** *Kum aj nekărcejt cesta brižan âsir*. Ce încărcat e amărâtal [amărâatul] de măgar. **987** *ȳarni ku lopata* A sapa [săpa] cu lopata. **1007** *škârele de obrižui* Foarfecă [foarfece] de altoit. **1011** *prijuvi* A îngropa butacii [butucii] de viță de vie [viță-de-vie]. **1038** b) *o sita* [sită pentru făină n.n.]. **1041** *vijej* a plivi, a curăța găul [grâul] de pleavă. **1050** *o sinokoše* O grămăjoară [grămăjoară] [de] fân abia cosit. **1068** *mica semna* U [un] semn mic, 1100 *ân grunăt* Gospodărie pe lângă casa sateanului [săteanului]. **1135** *o steva* Claie (snopuri sprijinite [snopi sprijiniți] vertical unul de altul după seceriș pentru a se usca. **1148** *măc de fermentin* Legătura [legătură] de porumb. **1151** *muli fermentinu* A curăța [curăța] (dezghioaca) boabele de pe cocean. **1163** *tuči grăvu* A îmblăci [îmblăti] cerealele [grâul]. **1185** *hitej ku lopăta* A arunca cu lopată [lopata]. **1202** *Obrežite lože plânže*. Lăstări tăiat [lăstarii tăiați] plâng. **1203** *Mladicele se ovijesku okloli de kolăc*. Mladițele [mlădițele] se încolăcesc în jurul araculi [aracului]. **1219** *o cārhu'le* Strugure aproape fără boabe care rămâne pe butac [butuc] după cules. **1231** *pobiruj* A spicui (a strânge [strânge] resturile după cules). **1233** *očisti* A curăța [curăța] ciorchinele de boabele putrde [putrede]. **1235** *o mākina* Tease [teasc] manual. **1251** *o băčva* Butoi, butie [bute]. **1295** *ân kăbăl* Doriță [doniță], puțină. **1298** *bocun* Damigeană împletita [împletită]. **1317** *o polica* Bețe pe care stau găinule [găinile] în coteț. **1319** *o ȳajba* Cușcă pentu claponii [claponi]. **1347** *čofej* A cinguli [ciuguli]. **1350** *kakā* A caca [se căca]. **1360** *cike* Țâfnă [țâfnă] (boală a găinilor). **1361** *Gal'ira šlapake*. Găina șcliopătă [șchioapătă]. **1366** *pul'cu čioke* Piul [puiul] piuie, **1367** *guska gregure* Găscă [gâsca] găgâie. **1369** *Golubu gragure*. Porumbelul găngure [gângurește]. **1370** *purmanu scapke* Curcanu [curcanul] ciurâe [cârâie]. **1374** *ân pârkat* Loc îngrădit [îngrădit] pentru porci în grajdulm [grajdul] de vite. **1379** *ân rilăc* Răt [rât]. **1397** *părkātu de oj* Loc îngrădit pentru oi în [în] grajdul de vite. **1047** *škârele de oj* Foarfeci [foarfece] de tuns oi. **1448** *o škuta* Colaștră [coraslă] primul lapte după fătat. **1450** *ân vicelič* Vițel care înca [încă] sugă. **1479** *kanalu de ȳojnica* Cnalul [canalul] prin care se scurge pișatul vitelor. **1515** *o sārčira* Povară, somar [samar]. **1525** *ân štrijāl'* Țesală (perie de metal pentru a țesălat [țesăla] calul). **1532** *ân šimel'* Cal cenușin [cenușiu]. **1552** *âsiri tules* Măgari [măgarii] rag. **1553** *o tarnica* Șeana [șeaua] măgarului. **1582** *skorca de ulika* Coajă [coaja] măslinii [măslinei]. **1583** *kârna de ulike* Carnea măslinii [măslinei]. **1590** *o vâske* Porțiunea vasului pentru olive [măsline]. **1603** *o lodrice* Vas de piatră pentru păstrarea oleiului [uleiului]. **1628** *div'la čerešna* Cireș sălbatic [sălbatic]. **1636** *o ku'ne* a) Gututi [gutui]. **1663** b) *batica* b) Căpătână [căpătână] de usturoi. **1681** *kopa* Capere [caper]. **1694** *o rukola* Planta [plantă] din familia cruciferelor. **1697**

glavăta de salăta O căpătână [căpătână] de salată. **1713** *o žalfija* Salbie [salvie], ialeș [jaleș]. **1718** *ăn koren* Ridicini [rădăcină]. **1734** *pupki* Mugure [mugur]. **1739** *otseči și oyoli yrâna* A tăia [o] ramură și a o coji. **1743** *Stăbile cvetes*. Copaci [copacii] înfloresc. **1748** *ăn grăbru* Carpin [carpen]. **1779** *o vărba* Rachită [răchită]. **1785** *un stolisnik* Coadă [coada] șoricelului. **1815** *ăn šafran* Șafrânaș [șofrânaș], brândușă de toamnă. **1816** *ăn šafran* Șafran [șofran]. **1820** *ăn karanfil* Garoafă sălbatică [sălbatică]. **1823** [lipsă corespondent în limba română literară]. **1825** *ăn zvončić* [lipsă corespondent în limba română literară], **1841** *o urzika* [lipsă corespondent în limba română literară]. **1852** *yăbile rožice* Ciubotica-cucului [ciuboțica-cucului]. **1859** *o bucvica* Dragavel [dragavei]. **1866** [lipsă corespondent în limba română literară]. **1869** *o kiselica* Fluerătoare [fluierătoare]. **1880** *o lepreha* Știrigoaie [stirigoaie]. P.739 *floră spontanee* [spontană]. La acestea se adaugă și alte câteva erori strecurate în prima parte până la consultarea materialului lingvistic supus anchetei.

Goran Filipi nu este însă singurul cercetător din spațiul fostei Iugoslavii care și-a propus să realizeze o lucrare de acest gen, cercetătorul belgrădean Radu Flora redactând *Micul atlas lingvistic al graiurilor istroromâne*, conceput pentru 274 de realități lingvistice¹⁰, scriere care va apărea postum sub egida Academiei Române.

Lexicul istroromân în ansamblul său a mai constituit un segment important al studiilor legate de o anumită limbă, fiind încorporat în atlase lingvistice de mare anvergură, anchetele inițiate fiind rezultatul unei revigorări a cercetării lingvistice în contexte geo-politice propice acestui gen de activitate. Astfel, pe lângă mai noul *Atlas*, amintit mai sus, au văzut lumina tiparului *Atlasul lingvistic Român I*¹¹ și *II*¹² și *Atlante Linguistico Italiano* (al cărui chestionar a fost de asemenea publicat¹³), lucrări care conțin fiecare 2160, 4800, respectiv 7659 de poziții (mai bogat cu 699 de circumstanțe). Realizatorii anchetelor pentru istroromână, cuprinse în

¹⁰ Vasile Frățilă, *Studii lingvistice*, Timișoara, Editura Excelsior, 1999, p. 81.

¹¹ *Atlasul lingvistic român*, publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Partea I, de Sever Pop, vol. I, Cluj, 1938; vol. II Sibiu / Leipzig; 1942.

¹² *Atlasul lingvistic român*, publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Partea a II-a (ALR II), vol. I: A. *Corpul omenesc, boale (și termeni înrudiți)*. B. *Familia, nașterea, copilăria, nunta, moartea, viața religioasă, sărbători*. C. *Casa, acareturile, curtea, focul, mobilierul, vase, scule*, de Emil Petrovici, Sibiu / Leipzig, Muzeul Limbii Române / Otto Harrassowitz, 1940; și ALR II. *Suplement. Termeni considerați obsceni*, Sibiu / Leipzig.

¹³ Bartoli, M.; Terracini, B.; Vidossi, G.; Grassi, C., *Atlante Linguistico Italiano. Questionario. I, a Testo*, edizione definitiva sul testo originario di M. Bartoli e U. Pellis a cura di A. Genere, S. Campagna e L. Massobrio e con la collaborazione del Centro Nazionale Universitario di Calcolo Elettronico, în „Supplementi al Bollettino dell' Atlante Linguistico Italiano”, nr. 3, Torino, 1969.

atlasurile menționate, au fost: Sever Pop (*ALR I*), Ștefan Pașca (*ALR II*) și Ugo Pellis (*ALI*)¹⁴.

Completarea zestrei lingvistice atestate a istororomânei, la care și-a adus contribuția și *Atlasul*, constituie un bun prilej pentru realizarea unei clasificări onomasiologice cu o scală de discriminare mult mai largă a faptelor de limbă. În această privință, credem că un model, care de departe s-ar potrivi cel mai bine acestui scop, ar putea constitui o taxonomie realizată în *Istoria limbii române*¹⁵, care reflectă o concepție realistă, bine încheată, ce pornește în mod firesc de la om și cunoașterea trebuințelor sale, trecând la cunoașterea și stăpânirea naturii, la înțelegerea nevoilor lui din punct de vedere economic, social, spiritual și cultural, viziune benefică în activitatea de cercetare.

Pe baza aspectelor evidențiate de către noi până în acest punct, putem spera că o analiză mult mai aprofundată a materialelor care au fost publicate până în prezent, inclusiv *Atlasul* lui Goran Filipi, va arunca o nouă lumină asupra volumului de termeni cu proveniență diversă în istororomână, putându-se urmări dinamica dezvoltării acestui „bagaaj” prin vectorii cu ajutorul cărora o multitudine de fapte de limbă au penetrat cel mai puțin răspândit dialect al limbii române. Lingviștii români și străini au în față dificila sarcină de a clarifica problemele care s-au ivit în stabilirea originii unora dintre lexeme, constrânși să acționeze contra-cronometru asupra unei enclave lingvistice care, din păcate, se va stinge într-un viitor relativ scurt, o dată cu ultimul ei vorbitor.

BEMERKUNGEN ZUM HISTORUMÄNISCHEN SPRACHATLAS
(ATLASUL LINGVISTIC ISTOROMÂN)
(Zusammenfassung)

Dieser Bericht unterstreicht die Wichtigkeit für das Studium und für die Behaltung dieses Dialekt in schriftlicher Form des *Istro-rumänischen lingvistischen Atlases* herausgegeben von Goran Filipi.

Hier sind auch bestimmte Grenzen dieser Arbeit aufgezählt worden, die aus einer inkorrekten Herausgebung einiger Wortsinne in der rumänischen literarischer Sprache entstanden sind. Was dieses Thema betrifft wurde die Verfassungsberatung ungenügend realisiert.

Schließlich wurden auch andere Arbeiten erwähnt, die die Problematik dieses Studiums behandelt haben. Auch das Werk *Der kleine lingvistische Atlas der istro-rumänischen Mundarten* von Radu Florea ist hier gemeint, das noch nicht erschienen ist.

¹⁴ Vasile Frățilă, *op. cit.*, p. 81.

¹⁵ I. Fischer, *Clasificarea semantică a lexicului latinei dunărene*, în *Istoria limbii române*, vol. al II-lea, coordonator Ion Coteanu, București, Editura Academiei, 1969, p. 129-173.